«...ЖАЛҒЫЗ ЖАЛАУ ЖАЛҒЫЗДАП»

**«Абай жылында» хакім хақында аз жазылып жатқан жоқ. Олардың кейбіреуі кадеге асса, атжөпір мақалалардың ішінде (ешкім өпкелемейсіз) іліп алары некен-саяқ. Бірақ «Адамзаттың барін сүй бауырым деп» қам жеуіп, ұлы аңыздың жатырқауға бола ма? Елімізде бүгінде орасан оқиғаның ұйтқысы болған отыратын «Егемен Қазақстан», «Жас Алаш», «Қазақ әдебиеті», «Ана тілі»-нен басқа БАҚ-тармен қатар, үйінуінде «Үйтқыр авазы», қарісше «Коре илбо» («Корея апталығы»), немісше «Дач» («Жалпы неміс ұжымрасы»)-ғарыс көреді. Соларға қарағанда, Абай тәрі тек қазақтарға ғана керек емес шығар деген ұяң ұмыт қыштығы. Оның даныштандық әлемі әлемдік іргі құбылысқа айналғалы қашан. Өйтсе де, үстіміздегі тоғыз айда «Дач» газетінің Абай туралы бірде-бір хабар, не мақала бермегені таңданыс тудырады. Бұл қалай? «Экспресс К» басылымының бүкілхалықтық мерейтойдан сырт қалуы да қанағыштады. Әлдекім заралағандай болып, биылғы мамыр аяғында Керекуде (Павлодар) түрмеде отырған Қайроллың азаматтық тағы-лы, ұлы абай ақынның сүретін салғанынан ғана мәлтек хабар жариялапты. «Палау бәрінен де басым», «Адам итке дос», таңы-таңы тек өздеріне қасқыны көрінетін хабар-ошар берген «Время» газеті де қазақтың Бас ақынын насихаттауға лам-мим деп ауыз ашпай, оның есімін айтпақтап өтіп құлқысқа қалыпты. Оған арналған бетте «Абай балалар көзімен» атты суреттеме бергеніне шүкір, әйтеуір. «Қаравай», «Пітер» де асқан шайыр шығармашылығына онша құлшынысы таныпталмағанай. «Московский комсомолец в Казахстане», «Комсомольская правда» алдаусыратып республикадан бір-екі қысқа хабар бергенсің, өз тақырыптарын кеңдей ғып ұсынғаңы. Жергілікті ұят мүддесің, рухани өмірін көрсетуді қажет етпейтіндей. Неге бұлай? Олардың Қазақстандағы таралымы Ресейдегіден кем емес. Газет Өзбекстанда не Түрікменстанда шығып көрсінші, шылауға жармасып, тізгіндеудің көкесін көрер еді.

Байрон, Гете мен Мишкевичтерді терең түсініп, орыс санаткерлері (яғни қауым өкілдері) А.С.Пушкин, М.Ю.Лермонтов пен И.А.Крылов ғана басқалардың тұмандылығын қырда тіп бітіріп казақша тамаша тәржімалаған А.Құнанбайұлына жіті назар аударманыңа, ешқандай кемде-кем шығармаларын орасанлап (өзге байланыс құралдары) аударудың күрделі көкейкесті мәселелері аз емес. Арнайы шақырып алып А.Вознесенскийге Махамбетті, М.Дудинге Абайды аударуғанға өтсеңіздерден лайықты қорытынды шығарып, ащы сабақ алған ешкімді көргеніміз жоқ. Абайды ұлықтауға жарамаған ұнжырғалардан не уміт, не қайыр?

Елтежік тамшысын тұздін жібек желіне ғана тосып, су мен жемді аса талғампаздықпен таңдап, кім көрінгенге кәзіре жалғы сипаттай, осау мінез қалыптастын әрқымсақтар болады. Абай сондай қол жетпейтін құдірет. Бұл уақыт дүрбелеңне астанкестені шымсып, мұғалдар менкіп жататын мұхитқа мұғалуарының (академгерт) тәтімдей ғана бөлігін қорсетіп, негізгі сұлбасын тым терең тұғынымқа жасырып тұратын құбылыс. Жүрекеңізге де айтқым ақын тұнымдарын орыс тілінде тәржімелеуде бір шоғар ақын мен аударушылар атсалысып, ащы тер төгін, ешбек етіп, қаламтерлік қажыр-қайрат жұмсады: Е.Винокуров, Л.Озеров, М.Дудин, В.Рождественский, Ю.Кузнецов, С.Липкин, М.Зенкевич, Ю.Нейман, М.Петровых және басқалар бұл салада жасалған салдырмай шабыт шұғаның төкті. Тіпті (Абайдың тірі кезінде) Солтүстік Пальмирада тұған В.А.Рождественскийдің орнын бағе (1895 ж.). Жасқыл, Ә.Жаутиковтің өлеңдерін аударды. Алайда, баса айта кетсек, қазақтың бетке ұстар кайнам сөзі қай тілде де ойдағыдай шықпай жүр.

Қашаны қасқаймысз? Барған сайын аударма өнері өрістеп, қанатын кеңінен жайып келе жатыр. Олардың өзіне көңілді конпіретілмеуі де жасқарын емес. Қарауша, Жидебай мен Нева жағалауында Всеволод Александровичпен бойтан ұзақ онгіме де сол жайында еді. Өмір мен өлім туралы «Қысқы» Сіз аударған нұсқаға доу ұзын сақалмен кедей-кепшік қайдағы дуние дегенімде кәнігі адебиетші бізге ойланып жатқан тарын кеткендей унсіз қалды. Бар кінаратты жолма-жол аударма жатқанда шынымын алынбай ты. Шебердік шыныменн алынбай қалғаны, әрине, жалғыз бұл емес болатын. Кейін Ә.Қодар да бұл өленді орысша сейлетті. Ол да сол торкінін тобых түсінбегенді. Автор жазғырптағы оқиғаға бірден кіріспі, «Кто?» демейді. «Старикашка лихой» «антурган көрі шалды» бере ме? Ол кауқарды кикар карттың бейнесін жасайды. Қазақ казақты ұтынбаған сымсыды. Талтам таразысқа әртұрлі болғанмен, нысана бір. Ауыр жауапкершілік жүгі жөнделген кеткенде. Иә, басқалар түгіл, біз өзімізі Абайды қалай қабылдап, қалай түсінір ауміз?

Төкен Ибрагимов:

«Абай адамды тірідей өлтіреді. Жаның шыкпай тұрып, жүрегіңді сығыр алады, «Бірінді-бірін ғизат етіс, тұрғанай бейне қорқын және шошыпы» дейді... Қорқып отырғанын

> *Ғалам құпиясын ашуға тырысып, яшшілер қылдай қиянат жасалай, қазақпында сақтау үшін жиі қоныс аударып, төрт маусымда көктеу мен жайлауға шығып, күздеу мен қыстауға келіп қонуды үрдіске айналдырады. Сол себепті оның табиғаттанудағы бай мәнмазмұнын түсінбегенде өмір сүрудің бұл түрі артықшылығы көп болса да ұшарын жөл, қонарын сай білетін қаңбақтай көріп, оны патқарда қылды. Сөйтіп жүріп олар табиғатты тамашалап қана қойман, таңғажайып сұлуын ашуға ұмтылып, ерікбұлан күн кешті.*

аз болғандай және шошушым керек. Абайда: «Аш түйенін күйсегінідей-дейтін әреңді ұшырытан теңеу бар. Бұл сұмдық, ой аш түйе қайтіп күйсейді? Бұған артық қандай кәсіреті болуы мүмкін? Кейде осы кісіге «қатты ренжіп» киналамын, қарап отыруы адамның масқарасын шығарады. Бірдеңе айтқым келсе, бәрін айтып тастаған. Қалай ренжімейсің? Мен – Абайды оқи-оқи уланып қалған адаммын. Ұ басыма шапқанда жаман сағаймаңы бұрап, жападан-жалғыз жатып адамын. Қашқан түрін. Бәрібір құтылмаймын».

Мекемтас Мырзахметов:

Парасаттың адам деп кімді айтамыз?

– Бұл ізім әл-Фарабиден басталады. Фараби парасаттың адамның он екі касиеті жиында айтады. Оның ішінде ақылды, әділетті, нәпсіні тыю қасиеттері бар.

– Жүректі кірлетпеуді бірден-бір жолы қандай?

– Өте бай болып кетейін адам едім. Абай мені кедей қылды. Неге? Абайдың «толық адамын» зерделеген сон қолым ештенеге бармады.

Сәбит Досанов, жазушы, Мемлекеттік сыйлықтың иегері:

«Абай орыстың Толстойы, өзбектің Фирдоусуі, тәжіктің Рудакиі, немістің Гетесі, ағылшынның Шекспирі, французының Бальзагы, испанның Сервантесі, арабтың Юсеф Ас-Сибаны, жапонның Харуки Мурракамі... тағы басқа да әлемдік деңгейдегі ұлы тұлғалармен талант, ақыл-парасат жағынан қандас, тұыстас. Абай солармен иықтасып қатар тұр. Бұлай деу де аз, оларрдан бір еңі болса да бөлек».

Академик Ораздың Сәбден:

«...Абайды оқыған бала адаспайды.

Адам қандай ғұлымнен айналысса да өзінің рухани негізін, тарихын білуі керек. Қазір шетелде оқитын жастардың көбі осыған аса мен бермейді. Сақ, Ғұн, түрікі қағанаты мен хандықтарды білуі міндетті.

Абайды өте жақсы біңген бала ғылымның барлық жағынан жетістікке жетеді. Ақынның өлеңдерін, қара сөздерін, «толық адам» ізімін игерген жеткішке өмірде адаспайды».

Көкбай Жанатайұлы:

«Абайдың көзін көріп, пірінің есімін қызығыштай қорап, ол адамның ыждаратпен бақылайтын уәлдіпес шоқірті (М.Әуезов жазып алған) еске алады:

...1880 жылдан бастап 1886 жылдарға дейін Абай әрбір өленді жазып жүрді. Бірақ бұл уақытта сөздерінің барлығын Көкбай сөздері деп жүргізді. Кейін Омбыда «Дала уәлаяты» мен «Сәрсен» газеті шыққанда бірер өленін тағы да менің атымнан жіберді. «Сорлы Көкбай жыландағы, жылайды да жырлайды» деген мені атымнан айтып еді.

Осы хат 1886 жылға дейін келді де сол жылдың жазында ол жайлауға шықты. Абай ауылының ер өрістен барып, орнықтық болған жайлауы Бақанас өзенінің бойы еді.

Кеш жүріп кетті, бір Абайдың бірге бірнеше ісі болып қалтырылып кетіп. Осы жазы Абай ауылында доктор Долгополов та қонақ болды. (Ол 80-жылдарда Петербордан айдалған орыс халқышысы еді). Ауыл Бақанастың бойындағы «көпбейіт» деген жерге конып жатқан екен. Абай қонақтың жанын ауылды көріп: – Осы суретті оқып қал, – деп.

Мен бірдеңе өлеңнің ішінде, жақтырмады да, өзі жазбақшы болды. Сонымен ол тігілпі болып, бірдеңе жайдаман сон, Абайға келіп еліп: – Өлеңі Көкшешін бойынан асайын деді ғой, – деді. Мен: – Асса, басында мен қолқалап алған нәрсе емес еді. Енді өзіңіз ретін тауып қайта аларсыз, – деп қалжыңдадым. Сейтсем, сол күні «Жаздығын шілде болғанда» нұсқасы екен. Оқып берді. Өзі жазған сөзіне ен алаңдар, аз да болса қанағат қылғысын көргенім осы. Менің қалжыңыма орай қылып: – Сен соғымына бір ту бие ал, мен оқиғаны өзім алайын, – деді.

«Жаз» өлеңінде ұлағы – өз ауылы. Абайдың астында Әбдірахметпен алтан ағыншы күрен төбел ат. Абайдың шыны – сол жылы өз ауылымен көшіп болып отырған Өнет Бармақ деген шал. Күс сабын жүрген жас жігіттер өзінің балалары Ақылбай, Әбдірахман болатын. Осыдан кейін өленді жиі жаза бастады. Тегінде өленді қоп жазатын уақыты – қыстаны мен жазға салым болатын. Кейін 1889-1890 жылдарда тыныштық алып отырғанда, барлық өңдерін де бір-ақ қыста, жазға салым шығады.

Өзі біреуге ұсақ онгіме, ұзақ жыр сияқты нәрселерді айтқызғанда, ешуақытты басқа бөтен нәрселерге аумай, таза көңілмен, ұяқсыз мақаларсын тыңдайтын. Және өркашан сондайды тыңдап болған сон, мағынасы мен жөнін ұғынылғыш сын айтатын. Сол ретпен «Ақбала – Боздақты» айтқанымызда осы жырдың ішіндегі бір-ақ өленін

– Ау-у-у-у-у... Адасып жүрмін,
– Қайда?
– Білмеймін. Темірқазық көрінбейді. Бәлкім, Абай ой орманында шығар.
«Жүгеріңнің түбіне терең бойла.
Мен бір жұмбақ адаммын оны да ойла» дегенінің өзі етімнен өтіп, сүйегіме сіңді. Енді жартасқа барып айғай салуым қалды. Сонда ғана қиқу-қиқу ботуасы білік назар аударар маған.

Бір оқырманның жанайқайынан (қоңдышасы)

ПОДВИГ АБАЯ

жақсы көрді де: «Мынаны жазған кісі ақын» деді. Тегінде өлеңі ішінде бірер ауыз домбі сөз табылса сол үшін қатты ұрса болып қалушы еді. Жанағы өленде Ақбала мен Боздақ тау арқалап келе жатса аллаймын шағылысып ұрысып кұр, ұйғысып жүрген екі тұлқі кездесіпті. Сонда Боздақ Ақбалаға:

Бір қорқа, бір мекпен талда ойнайды,
Адам үстіп, қабуан мал да ойнайды.
Құдаймын бір нәрсеге бастап жүр ме,
Алдымызда кез келген ан да ойнайды, – деп.

Өркашан Абай ақындық туралы сөйлегенде «Ол қуат, табиғат сыйы, құдай сыйы. Ақындық шабыты шын келгенде, адамда қайта тұлырып жібереді. Ол келгенде адам жай, жәбайы адам болмайды» дейтін».

Айтпайын десең, тілін кышынды. Көп жыл Абай мұражайының Бас шыраншысы болған жаннын сыры түсінікті. Қалам құдіреті ес жиғызбай, ақын мысы басты. Көпшілік білікті тұлғатаушы ден есептейтін ғалымнын «Абай мені кедей қылды» дегені қай сасқаны? Қайта Абай оны сыбайлас, жемқорлық, парақорлық пен дүниекөңілзықтан сақтап, ұрсын жаңынан байыптты ма? Қорт қалмағеріміздің бірі өлем әдебиеті тарихына өзінше өзгеріс енгізейін деген бе? Ғұдаиді тәжік, Фирдауси! (Кейде Фердауси – перідауси) «бесжарпысы дегенде кім, не істеу? Білімішіне, олар пасы ақындары емес не ді? Әлі қатал уақыт сынынан өтпеген Х.Мураками мен Ю.Ас-Сибайдың ұлыпрмен ықстастыруға бола ма? Абайдың бесін «Бұлай деу де аз, олардан бір еңі болса да бөлек» деп өрштестеріміз сальстырмы. Кемеңгерлікті өлшеп жаттан ешкім жоқ. Кім кімнен бөлек екенін мәртебелі мезгіл көрсетеді. Абай шоқіртінін естелігінен ұзақ ұзынді келтіреміздіқ

> *Ғалам құпиясын ашуға тырысып, яшшілер қылдай қиянат жасалай, қазақпында сақтау үшін жиі қоныс аударып, төрт маусымда көктеу мен жайлауға шығып, күздеу мен қыстауға келіп қонуды үрдіске айналдырады. Сол себепті оның табиғаттанудағы бай мәнмазмұнын түсінбегенде өмір сүрудің бұл түрі артықшылығы көп болса да ұшарын жөл, қонарын сай білетін қаңбақтай көріп, оны патқарда қылды. Сөйтіп жүріп олар табиғатты тамашалап қана қойман, таңғажайып сұлуын ашуға ұмтылып, ерікбұлан күн кешті.*

жатырқамай жырлап келді. Мысалы, Асан қайғы:

Елбен-ешбен жүгірген,
Белек-сала сөмірген,
Екі семіз қолға алып,
Ерлер жортып күн кешіп
Ешкім ешқайтып тар жерге,
Мұнда кемес қылмадын.
Кенестін тұсі наразу...

Шалкиіз жырау:

Қоғалы көлдер, ком сулар,
Кімдерге қонып болмаған,
Саздауға бітеп қара аған,
Кімдерге сайтқа бойлаған?
Жағына жалан жібек байлаған
Арулар кімнен қалмаған.
Жаңа тұсті жылқы айуан
Несін қайда жалмаған.
Жалп-жалп етпен жапалак
Жаныда кімге жолдас болмаған.
Сар шұшыпыстай шырпатып
Газиреміз кімдерге құрық салмаған?
Сақалына сары шіркей ұқпал,
Мынына қара шыбын баллал,
Жаныда мал іздеген қасыктын
Басы қайда калмаған?
Күнілік ет шешіп,
Күйелік ет шешік,
Мынау жалған дуние
Кімдерден кейін қалмаған!!!

Ақтамберді:

От басар орны отаудай,
Қабырғасы халық орнаған жонсаудай,
Ор қоянай қабақты,
Қиған қамсық құлақты,
Сары мысықтай аузды,
Саптаққтай еңірді,
Қидасын қорқ жіңішті,
Омырау ені есіктей,
Обыңды ені бесіктей
Табаны жалпак тарамды
Таңбалан мінер мекенбі?